Η Καταστολή της Δυνατότητας εμφάνισης Κυπριακού ΄Εθνους τον 19ο αιώνα

Α' Μέρος

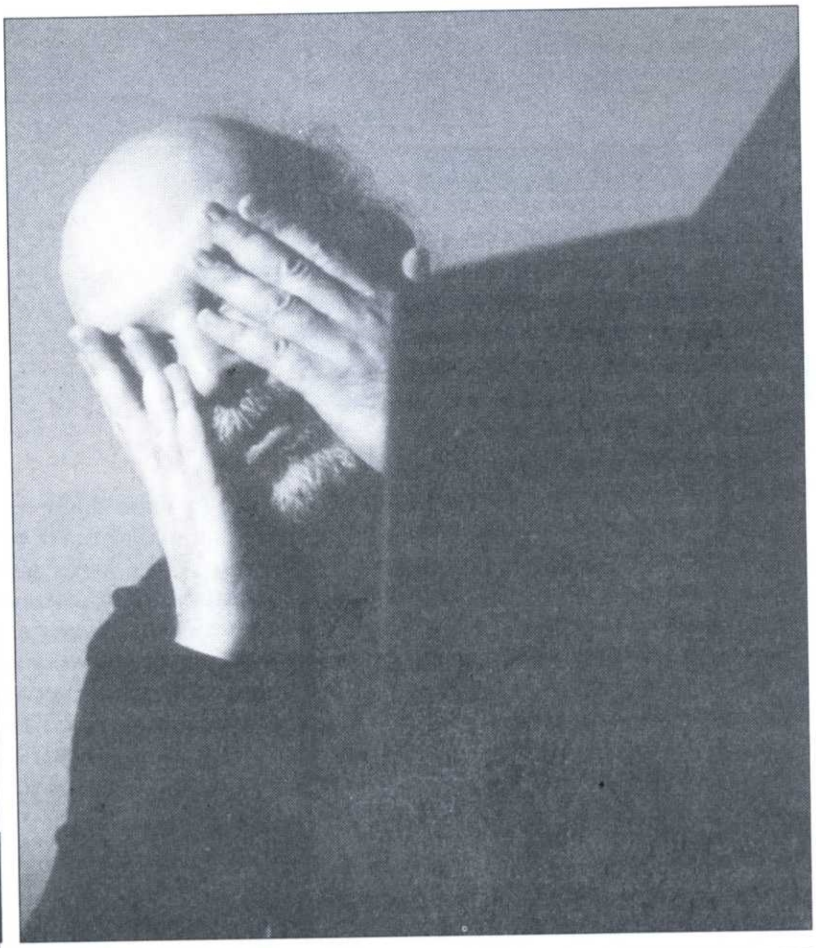
Γράφει ο Αντρέας Παναγιώτου

Εισαγωγή

Αξίζει τον κόπο να ασχοληθούμε με υποθετικά ερωτήματα, (όπως - θα μπορούσε να υπάρξει κυπριακό έθνος;) για το παρελθόν; Από μια ιστορική οπτική βεβαίως, αυτό θα μπορούσε να είναι ενδιαφέρον θέμα. Ο B. Moore[1] παρατήρησε ότι η έννοια "κατασταλμένων ιστορικών δυνατοτήτων" (syppressed historical possibilities), είναι χρήσιμη σαν μεθοδολογική κριτική στην αντίληψη ότι η εξέλιξη της ιστορίας είναι σχεδόν προδικασμένη και κατά συνέπεια, το αποτέλεσμα της ιστορικής εξέλιξης, όπως το βιώνουμε στο παρόν, είναι το μόνο δυνατό.

Όμως, πέρα από την ιστορική χρησιμότητα μιας τέτοιας ερώτησης, νομίζω ότι διασταυρώνεται και με μια σειρά από δυναμικές του παρόντος και του μέλλοντος. Κυπριακό έθνος δεν δημιουργήθηκε τον περασμένο αιώνα, αλλά δημιουργήθηκε ένα είδος κυπριακής συνείδησης[2] ή οποία εξέφρασε την υποστήριξη για την αυτονομία και την ανεξαρτησία της κυπριακής κοινωνίας, τον περασμένο αιώνα. Την τελευταία δεκαετία ωστόσο, πέρα από την αντιπαράθεση εθνικισμού και κυπροκεντρισμού, φαίνεται να έχουμε μπει σε νέο στάδιο: η κυπριακή κοινωνία βιώνει μια εντυπωσιακή άνοδο της ταύτισης με την έννοια της "ευρωπαϊκότητας". Και αυτή η έννοια έχει πολλαπλούς αντικατοπτρισμούς ιδιαίτερα στο χώρο της διαπλοκής της κοιλτούρας με την καθημερινότητα, το χώρο της ταυτότητας και των μεταμορφώσεών της. Η άνοδος της "ευρωπαϊκής" ταυτότητας την τελευταία δεκαετία υπήρξε τόσο ραγδαία και η επιβολή της τόσο ολοκληρωτική από τα ΜΜΕ, που αξίζει πραγματικά να προβληματιστούμε. Το ότι οι υποστηρικτές της ευρωπαϊκότητας επικαλούνται τον εκμοντερνισμό και την δημοκρατικότητα, δεν αναιρεί το γεγονός ότι αυτή η επιβολή προωθείται και εμπεδώνεται σαν η νέα ιδεολογία της εξουσίας. Σε αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, και έχοντας σαν background noise τις προεκλογικές διαμάχες για τον εκσυγ-

χρονισμό, αυτό το κείμενο βασίζεται σε μια έρευνα για την μεταμόρφωση των ταυτοτήτων στο παρελθόν. Ωστόσο, μιλώντας για το παρελθόν διεκδικεί ένα προβληματισμό για το μέλλον. Η σημερινή ευρωπαΐζουσα μεταμόρφωση, θυμίζει έντονα τη μεταμόρφωση από τη ρωμέικη παραδοσιακή ταυτότητα στην εθνική ελληνική ταυτότητα στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα. Σε εκείνη την αλλαγή/μεταμόρφωση, η κυπριακότητα σαν το άμεσο βίωμα της καθημερινότητας έγινε ένα υπόλοιπο, το οποίο μεταμορφώθηκε (και εκμοντερνίστηκε) υπόγεια[3]. Και τότε η αλλαγή ήταν τόσο δραματική, που γι ένα αιώνα μετά, νομίζουμε ακόμα ότι ο ελληνικός εθνικισμός ήταν μια αυτονόητη πραγματικότητα πριν τον 20ο αιώνα. Και έχουμε υιοθετήσει όλα τα μικρά και τα μεγάλα ψέματα πάνω στα οποία κτίστηκε αυτός ο μύθος.

Οι ταυτότητες έχουν, βέβαια, τη σημασία τους, αλλά νομίζω ότι αυτό που θα έπρεπε να μας προβληματίσει περισσότερο είναι ο τρόπος που οι ιδεολογίες ταυτότητας αντικατοπτρίζουν τις γεωπολιτικές πραγματικότητες και το πώς οι εισαγόμενες ιδεολογίες (ελληνικός εθνικισμός, ευρωπαϊσμός) υπόσχονται μεν εκμοντερνισμό, αλλά δεν παύουν να εγκλωβίζουν την εμπειρία μας και το βλέμμα μας.

Ας γυρίσουμε, όμως, στο ιστορικό μας ταξίδι στο περελθόν. Η αναλυτική στρατηγική που θα ακολουθηθεί είναι η εξής: θα προσπαθήσω να προσδιορίσω τις κυριότερες παραμέτρους/δεδομένα που χαρακτήρισαν την άνοδο/κατασκευή των εθνών στην Δύση και μετά θα γίνει μια συγκριτική αναφορά στο κατά πόσο υπήρχαν στην Κύπρο του 19ου αιώνα τέτοια δεδομένα. Η ανάλυση σε αυτό το πλαίσιο θα είναι συστημική. Αν το σύστημα είχε τις προϋποθέσεις τότε η μη εμφάνιση ενός αντίστοιχου φαινομένου όπως στη Δύση θα πρέπει να αναζητηθεί είτε σε ενδοσυστημικές αντιθέσεις, είτε στην θέση του κυπριακού συστήματος στο ευρύτερο πλαίσιο του παγκόσμιου συστήματος στα τέλη του 19ου αιώνα, ή βεβαίως στην διαπλοκή των δύο. Ετσι, αφού προσδιοριστούν οι ενδοσυστημικές αντιθέσεις (που αφορούν βασικά την απουσία ενός κοινωνικού "φορέα"/ελίτ να εκφράσει τότε ένα κυπριακό εθνικό κίνημα), η ανάλυση θα στραφεί προς το ευρύτερο σύστημα που ευνοούσε αντίθετα την ανάπτυξη ενός εξαρτώμενου και εισαγόμενου (φιλοδυτικού) εθνικισμού (του ελληνικού), ο οποίος λειτούργησε σαν ένα είδος "εθνικής αποικιοκρατίας".

Το Εθνος σαν Ιδεολογία της Συγκρότησης της Πολιτικής Γεωγραφίας της Μοντέρνας Δυτικής Ευρώπης

Η έννοια του έθνους εμφανίστηκε στη Δύση στην πρώιμη μοντέρνα εποχή και καθιερώθηκε σας πολιτικός όρος διαμοιρασμού πληθυσμών και γεωγραφικού χώρου από τον 19ο αιώνα. Ο εθνικισμός απέκτησε τότε μια κυρίαρχη θέση στο πνευματικό στερέωμα της Ευρώπης και μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ανακηρύχθηκε (μέσω της αρχής της αυτοδιάθεσης των εθνών) σε διεθνή αρχή της πολιτικής συγκρότησης.

Απλή καταγραφή του ιστορικού πυρήνα της Δυτικής Ευρώπης είναι ίσως αρκετή για να δείξει την ετερογένεια των πολιτιστικών δεδομένων, πάνω στα οποία συγκροτήθηκαν τα πρώτα έθνη -κράτη. Η γλώσσα ιδίως, αυτός ο ιερός δεσμός της εθνικής μυθολογίας, ήταν πολύ ελαστικός. Κατ' αρχήν συγ-

κροτήθηκαν τρία γερμανόφωνα έθνη -κράτη (Αυστρία, Γερμανία, Ολλανδία). Στην δε Ολλανδία, η τοπική γερμανογενής εξελίχθηκε σε διαφοροποιημένη γλώσσα. Η Δανία και η Νορβηγία με σχεδόν ταυτόσημες γλωσσικές εκδοχές, ανέπτυξαν δύο διαφορετικές γλώσσες. Αντίθετα, στο εσωτερικό της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Γερμανίας, η γλωσσική εκδοχή που υιοθετήθηκε από το κράτος καταπολέμησε τις τοπικές περιφερειακές γλωσσικές εκδοχές της λατινικής και της γερμανικής.

Το Βέλγιο, το οποίο έγινε σχεδόν τυχαία έθνος -κράτος, διατήρησε τις δύο γλωσσικές εκράσεις που προϋπήρχαν, ενώ στην Ισπανία, η Μαδρίτη ποτέ δεν κατάφερε να υποτάξει τους Καταλανούς και τους Βάσκους. Το κορυφαίο, βέβαια, παράδειγμα "ανωμαλίας" και αναντιστοιχίας γλώσσας και έθνους, ήταν οι περιοχές της Αλσατίας και της Λωραίνης -το μήλο της έριδας ανάμεσα στην Γερμανία και τη Γαλλία -όπου μια γερμανόφωνη πλειοψηφία ταυτιζόταν εθνικά με τη Γαλλία. Ανάλογα σχόλια θα μπορούσε να κάνει κάποιος και για τις ιστορικές εμπειρίες των κοινοτήτων που συνενώθηκαν ή υποτάκτηκαν βίαια στο έθνος -κράτος. και αν αναλογιστεί κανείς τους θρησκευτικούς πολέμους που προηγήθηκαν των μεγάλων εθνικών διαιρέσεων στην Ευρώπη, θα διαπιστώσει ότι η εμφάνιση της εθνικής ταυτότητας, αν και μοντέρνα, οικοδομείται φαντασιακά, αλλά και με πρακτικές μορφές πειθαρχίας , που συνεχίζουν την πρακτική των θρησκευτικών πολέμων, οι οποίοι μέσα από τις μαζικές σφαγές αντιφρονούντων (σαν προοίμιο των μετέπειτα εθνικών εκκαθαρίσεων), άρχισαν τη διαδικασία ομοιογενοποίησης του πληθυσμού.

Σ' αυτά τα πλαίσια, τα στοιχεία στα οποία θα μπορούσε να καταφύγει κάποιος για να στοιχειοθετήσει τις προϋποθέσεις για την άνοδο των εθνών, βρίσκονται πέρα από τα επιχειρήματα της ίδιας της εθνικής ιδεολογίας. θα εισηγηθώ τέσσερα τέτοια στοιχεία, με βάση τα θεωρητικά μοντέλα στις κοινωνικές επιστήμες για την διαδικασία του εκμοντερνισμού και την "κοινωνική οικοδόμηση του εθνικισμού". Στη καλύτερη περίπτωση, η εμφάνιση/οικοδόμηση ενός έθνους συνοδεύεται από μερικά (ή όλα) από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

α. Την ανάπτυξη μιας καπιταλιστικής αγοράς και μια αστικής τάξης που έχει συμφέρον να διευρευνά την αγορά και να δημιουργήσει συνθήκες συσσώρευσης.

β. Την ύπαρξη θεσμών (κράτους, βασιλείας) τους οποίους να χρησιμοποιήσει μια πολιτική και πνευματική ελίτ για να συγκεντροποιήσει την εξουσία και να επιβάλει μια ομοιογένεια στον πληθυσμό.

γ. Την εμφάνιση ενός μοντέρνου λόγου βασιμένου στο Διαφωτισμό, όπου η ιστορία παρουσιάζεται σαν μια ευθύγραμμη πορεία μέσα από την οποία η ανθρωπότητα προοδεύει και κατακτά τη φύση. Αυτονόητα, μετά τον 19ο αιώνα, αυτή η αντίληψη θα "εμπλουτιστεί" από το Ρομαντισμό με τις πιο "φυσικές" εικόνες -πλαίσια για τη σχέση με τη γη, το αίμα, τον ηρωϊκό ανδρισμό των προγόνων...

δ. Στοιχεία στη λαϊκή κουλτούρα, τα οποία θα μπορούσαν να αναχθούν σε "είδωλα της φυλής" σ' ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο με τη πολιτικοποίησή τους από τον εθνικισμό.

Μ' ένα σχηματικό τρόπο τα πιο πάνω στοιχεία μπορούν να παρουσιαστούν ως ακολούθως:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ Καπιταλιστική αγορά Αστική τάξη /συσσώρευση	ΠΟΛΙΤΙΚΗ Εν δυνάμει οι υπαρκτοί πολιτικοί θεσμοί με δυνατότητα συγκεντροποίησης
ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ Διαφωτισμός - Ευθύγραμμη ιστορική πορεία -πρόοδος	ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ Στοιχεία για την συγκρότηση «ειδώλων της φυλής»

Η ματαιωμένη ιστορική δυνατότητα: Οι προϋποθέσεις για την ανάδυση κυπριακού έθνους και οι ενδοσυστημικές αντιθέσεις

Αν εξετάσουμε την κυπριακή ιστορική εμπειρία από το 1960[4] μέχρι την κάθοδο των Βρετανών, μπορούμε να παρατηρήσουμε δύο πράγματα: Η κυπριακή κοινωνία φαίνεται να πληρεί μεν τις πιο πάνω προϋποθέσεις, αλλά υπάρχουν ενδοσυστημικές αντιθέσεις ανάμεσα σε τάσεις που εκπροσωπούν διαφορετικές κοινωνικές σφαίρες. Ο πιο κάτω πίνακας καταγράφει κοινωνιολογικά και ιστορικά δεδομένα της κυπριακής κοινωνίας του 18ου -19ου αιώνα, τα οποία

πληρούν τις προϋποθέσεις για ανάδειξη κυπριακού έθνους. Οι υποσημειώσεις παραπέμπουν σε εκτενέστερη βιβλιογραφική αναφορά:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	ΠΟΛΙΤΙΚΗ
- Συσσώρευση και εξαγωγικό εμπόριο (Εκκλησία - αστική τάξη)[5] - Έντονη ταξική πάλη από εναιαία /δικοινοτικά αγροτικά κινήματα[6]	Ιστορικό αυτοκέφαλο κυπριακής εκκλησίας - οθωμανικά προνόμια για «εθναρχικό» ρόλο εκκλησίας. - Τάσεις τοπικών μουσουλμάνων ηγετών για αυτονομία από την οθωμανική διοίκηση[7]
ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ	**ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ**
- Ιστορία αρχ. Κυπριανού[8] - «Μνήμες μεσαιωνικής περιόδου/αυτονομων βασιλείων - Κυπριακή αρχαιολογία / Censola «λαϊκοί ήρωες»[9]	- Συμβίωση και αλληλεπίδραση Χριστιανών και Μουσουλμάνων - λινοβαμβοικοί - Κοινές εξεγέρσεις - - Δυνατότητες κοινής γλώσσας[10]

Με τα πιο πάνω δεδομένα, αν η κυρπιακή κοινωνία εσυγκροτείτο σε αυτόνομο έθνος, αυτό θα γινόταν κατά πάσα πιθανότητα από τη χριστιανική κοινότητα, η οποία ηγείτο του εκμοντερνισμού στην οικονομική και πολιτιστική σφαίρα.[11] **Η κυριότερη αντίφαση πήγαζε από την πολιτική σφαίρα.** Αν η Κύπρος είχε μια παράδοση διοικητικής αυτονομίας και συγκεντρωτικών θεσμών σε τοπικό επίπεδο (αυτοκέφαλη εκκλησία, μουσουλμανική διοίκηση), αυτοί οι θεσμοί ήταν ανίκανοι να οδηγήσουν σε "εθνική ολοκλήρωση". Η μεν Εκκλησία σαν παραδοσιακός θεσμός διοίκησης λειτουργούσε, όπως παρατήρησαν και ταξιδιώτες της περιόδου, σαν ουσιαστικός διοικητής[12] - όμως ένας θρησκευτικός θεσμός ήταν σχεδόν αδύνατο να μεταλλαχτεί σε κοσμικό θεσμό (όπως είναι το έθνος -κράτος) χωρίς να αυτοαναιρεθεί σαν θρησκευτικός. Και αν κάποιος παρακολουθήσει την ιστορική πορεία του εκμοντερνισμού στον 20ο αιώνα θα δει ότι η Εκκλησία θα ακολουθήσει μια αντιφατική πορεία[13] καταπολεμώντας τον εκμοντερνισμό από τη μια, ενώ η ίδια ακολούθησε μια πορεία εκκοσμίκευσης (secularization) από την άλλη. Και η ίδια η προσωπική πορεία του Μακαρίου στον 20ο αιώνα είναι χαρακτηριστική αυτών των αμφιταλαντεύσεων.

Η τοπική μουσουλμανική ελίτ, ενώ έδειξε τάσεις για την ανάληψη της ηγεσίας λαϊκών κινημάτων (1764/1833) και αυτονομίας από την Κωνσταντινούπολη, εντούτοις παρέμεινε οικονομικά αλλά και πολιτιστικά παραδοσιακή. Επιπλέον, η αντιπαράθεση των δυο ελίτ (Χριστιανικής - Μουσουλμανικής) για ηγεμονία, αποτελούσε ένα μόνιμο πρόβλημα για την δημιουργία ενός φορέα/ «μετώπου» των αρχουσών τάξεών για ανεξαρτησία. Έτσι, η μεν Εκκλησία χρηματοδότησε την αποστολή δυνάμεων καταστολής στην εξέγερση του 1804 ενώ η μουσουλμανική ελίτ βρήκε την ευκαιρία να αντεπιτεθεί το 1821, όπου χρησιμοποιώντας σαν δικαιολογία την Βαλκανική επανάσταση των Χριστιανών, εξαπέλυσε επίθεση ενάντια στην χριστιανική ελίτ απαγχονίζοντας τον αρχιεπίσκοπο και τους προύχοντες[14]. Μια «στιγμή» συνένωσης των δυο ελίτ ήταν στην αντιμετώπιση των κοινών χριστιανομουσουλμανικών εξεγέρσεων - και σε αυτήν την περίπτωση δεν δίσταζαν να φέρουν ξένες δυνάμεις για καταστολή των ταξικών κινημάτων των αγροτών. **Και αυτό είναι αποκαλυπτικό για την ευρύτερη πολιτική στάση των κυπριακών ελίτ. Στηρίζονταν σχεδόν μόνιμα στις ξένες επεμβάσεις (και στην ξένη εξάρτηση) για να διασφαλίσουν την ταξική και πολιτική τους κυριαρχία.** Η δε συμμαχία που εμφανίστηκε στις δυτικές κοινωνίες ανάμεσα στην ανερχόμενη αστική τάξη και τα λαϊκά στρώματα στην Κύπρο, μόνο προς το τέλος του 19ου αιώνα έγινε εφικτή καθώς η αστική τάξη συγκροτήθηκε γύρω από τα δυτικά προξενεία με έμφαση στο εξαγωγικό εμπόριο ή στο νοικίασμα των φόρων και ήταν κατά συνέπεια ο κύριος αντίπαλος των αγροτικών εξεγέρσεων. Και όταν εμφανίστηκε αυτή η συμμαχία[15] απευθυνόταν μόνο στην Ε/Κ κοινότητα - και όπως θα δούμε πιο κάτω, το ευρύτερο γεωπολιτικό πλαίσιο τότε «ευνοούσε» τον εισαγόμενο / εξαρτώμενο ελληνικό εθνικισμό.

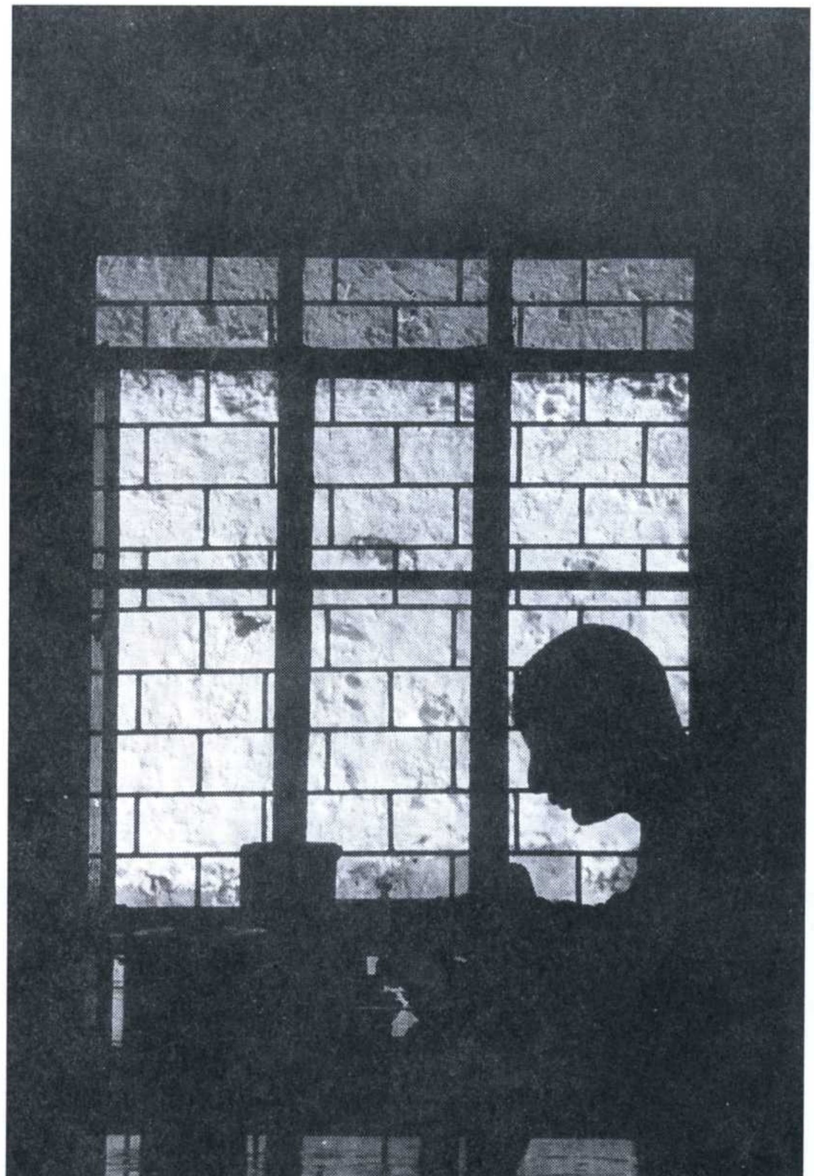
Ο χώρος από τον οποίο θα μπορούσε να εμφανιστεί ένα λαϊκό εθνικό κίνημα ήταν ο χώρος της καθημερινότητας όπου παρά τον διαχωρισμό σε θρησκευτικά millet (έθνη) είχαμε από τον 18ο αιώνα και μετά, μια σταθερή διάβρωση των «συνόρων» ανάμεσα στις διάφορες θρησκευτικές ομάδες. Η εμφάνιση μιας σειράς μαζικών διακοινοτικών ταξικών κινημάτων, ήταν φαίνεται σύμπτωμα μιας ευρύτερης διαδικασίας αλληλοεπηρεασμού, που δημιούργησε τις βάσεις για μια αυτόνομη λαϊκή κουλτούρα. Είναι λ.χ. χαρακτηριστικό ότι ο απαγχονισμός των προυχόντων το 1821, δεν φαίνεται να πήρε την μορφή ευρύτερων μαζικών δικοινοτικών συγκρούσεων και σφαγών ενώ λίγα χρόνια μετά, το 1833, θα ξεσπάσει αυτό που δικαιολογημένα θα μπορούσε να ονομαστεί «η κυπριακή επανάσταση» με

έντονα διακοινοτικό χαρακτήρα. Επιπλέον η ύπαρξη μιας μαζικής και εκ των φαινομένων δραστήριας[16] μειχτής θρησκευτικής κοινότητας (των λινοβαμβάκων), φαίνεται ότι αποτελούσε ένα ευρύτερο σύμπτωμα μιας διαδικασίας αλληλοεπηρεασμού και συνύπαρξης. Μέσα στα πλαίσια αυτής της συνύπαρξης και των αλληλεπιδράσεων, μπορούν να ενταχθούν και μια σειρά από παρατηρήσεις ξένων επισκεπτών για τον καθολικό σεβασμό που έχαιραν τα σύμβολα της Κυπριακής Ορθοδοξίας (όπως οι εικόνες και ιδιαίτερα η Παναγία).[17]

Με αυτά τα δεδομένα (κοινά στοιχεία στις τοπικές κουλτούρες, κατανοητή «κοινή» γλώσσα, ύπαρξη λαϊκών ηρώων από εξεγέρσεις ή από κοινωνική ληστεία), θα μπορούσαν να δημιουργηθούν «είδωλα της φυλής» για ένα κυπριακό έθνος. Αν αναλογιστεί κανένας τα τεράστια προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει το τότε νεοσύστατο Ελληνικό έθνος και η ιστοριογραφία του που έπρεπε ουσιαστικά να «εξελληνίσει» βλάχους, αρβανίτες ακόμα και μουσουλμάνους καπετάνιους της επανάστασης αλλά και κοινότητες στην μεταεπαναστατική κοινωνία, τότε στην Κύπρο τα πράγματα θα μπορούσαν, συγκριτικά, να ήταν πιο εύκολα.

Τα εθνικά (national) κινήματα όμως δεν αποτελούν λαϊκά κινήματα έστω και αν χρησιμοποιούν λαϊκές κινητοποιήσεις. Η ανάπτυξη ενός εθνικού κινήματος προϋποθέτει την ύπαρξη μιας τοπικής ελίτ έτοιμης να αναλάβει την ηγεμονία και πολιτικές συγκυρίες που να το επιτρέπουν. Η τοπική οικονομική και πολιτική ελίτ ήταν διχασμένη όπως αναφέραμε πιο πάνω. Και μετά τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του 1850, η Εκκλησία προχώρησε σε μια ηγεμονική απόπειρα κατοχύρωσης της εξουσίας της στην καθημερινότητα, με την ανέγερση διαχωριστικών τειχών ανάμεσα στις διάφορες θρησκείες και δοξασίες: απαγόρευσε, λ.χ. την παροχή μυστηρίων στους λινοβαμβάκους.

Η Εκκλησία ωστόσο παρέμεινε βασικά κυπριακή, παραδοσιακή, ρωμέικη[18] όλο τον 19ο αιώνα. Το 1870 συνυπόγραψε με τα πατριαρχεία έκκληση ενάντια στον εθνικισμό και η πρώτη ελίτ που αναδείχθηκε μετά τον ερχομό των Βρεττανών αντικατόπτριζε αυτήν την λογική της Εκκλησίας. Στο νομοθετικό σώμα η ομάδα / τάση που εκφράζει ο Λιασίδης (και η οποία κυριαρχούσε στην πολιτική σκηνή στις δυο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα) υποστήριζε την αποφυγή της αναφοράς στην Ένωση ή γενικότερα εθνικιστικά ζητήματα/αιτήματα που μπορεί να προκαλούσαν τους μουσουλμάνους βουλευτές. Και όντως, παρά το διχαστικό σύστημα στο νομοθετικό συμβούλιο, στα πρώτα χρόνια οι αποικιοκράτες είχαν απογοητεύσεις για τα αποτελέσματα του όσον αφορά την πολιτική του «διαίρει και βασίλευε», αφού οι ιθαγενείς κατάφερναν να συνεργαστούν. Ακόμα και στις αρχές του

20ου αιώνα όταν ο Ελληνικός εθνικισμός άρχισε να γίνεται ηγεμονικός, η αναφορά στην «κοινή πατρίδα»[19] εξακολουθούσε να είναι ένα από τα πλαίσια αναφοράς της πολιτικής των ιθαγενών. Όμως στα τέλη του 19ου αιώνα και ιδιαίτερα στις αρχές του 20ου, η ρωμέικη χριστιανική ελίτ που είχε καταφέρει να επιβληθεί σαν ηγεμονικός παράγοντας στην κοινωνία βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα νέο, ιδεολογικό, αντίπαλο - τον ελληνικό εθνικισμό.

1. Barrington Moore Jr. 1978. Injustice. The Social Bases of Obedience and Revolt. Sharpe. New York.

2. Για μια εκτενέστερη ανάλυση αυτής της θέσης βλ.: Αντρέα Παναγιώτου. 1999. Περιπέτειες στα Σύνορα: Ο Κυπριωτισμός στον Ύστερο 20ο Αιώνα. Εξ Υπαρχής, αρ. 5. Το κείμενο που ακολουθεί είναι ουσιαστικά μέρος μιας ευρύτερης εργασίας στην οποία συμπεριλαμβάνεται και το πιο πάνω κείμενο.

3. Η μη εμφάνιση κυπριακού έθνους οδήγησε ουσιαστικά σε νέες, πιο σύνθετες, μορφές ταυτότητας - παράλληλα με την επιβολή μιας εξαρτωμένης μορφής εθνικισμού. Και αν οι εξαρτώμενες μορφές εθνικισμού οδήγησαν στις τραγωδίες στα μέσα του αιώνα, οι μη εθνικές μορφές ταυτότητας οδήγησαν σε μορφές αντίστασης.

4. Σύμφωνα με τον Wallerstein (1989) η περίοδος μετά το 1750 χαρακτηρίζεται από την ένταξη/-incorporation διαφόρων «νέων ζωνών» στην καπιταλιστική κοσμοοικονομία. Ανάμεσα σε αυτές τις ζώνες είναι και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτή την περίοδο στην Κύπρο έχουμε την άνοδο νέων κοινωνικών στρωμάτων με βάση το εμπόριο και την εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης των αγροτικών στρωμάτων όπως παρατηρεί ο Κύρρης στο *Η Ανατομία του Οθωμανικού Καθεστώτος*. 1984. Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου. Και η περίοδος 1750-1833 είναι και η περίοδος των μεγάλων αγροτικών κινημάτων.

5. Βλ. Rizopoulou-Egoumenidou Euphrosyne. 1996. The economy of Cyprus under Ottoman rule with special emphasis on the late 18th and early 19th centuries. In: The Development of the Cypriot Economy. Τράπεζα Κύπρου. Πανεπιστήμιο Κύπρου. Cassia Saint Paul. 1986. Religion Politics and Ethnicity in Cyprus During the Turkocratia (1571-1878). Archives of European Sociology, vol XXVII.

6. Αν και αναφορές σε αυτά τα κινήματα υπάρχουν σε διάφορες πηγές, η αναφορά του Κύρρη (1986) παραμένει από τις πιο ολοκληρωμένες. Ενδιαφέρον έχουν και οι αναφορές των Γραικού και Hill στις αντίστοιχες ιστορίες τους - του μεν πρώτου για την ερμηνεία, του δεύτερου για τις πηγές.

7. Ήδη από τον 17ο αιώνα άρχισαν να γίνονται εξεγέρσεις των τοπικών φρουρών. Αλλά μετά το 1750 και την άνοδο των ταξικών κινημάτων των αγροτών διάφοροι τοπικοί ηγέτες αναλαμβάνουν και ηγετικό ρόλο στις εξεγέρσεις όπως το 1764.

8. Η Κύπρος είχε ιστοριογραφία από τον Μεσαίωνα. Η ιστορία του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού που δημοσιεύτηκε στα τέλη του 18ου αιώνα συνεχίζει αυτήν την παράδοση και την εντάσσει σε ένα μοντέρνο εξελικτικό ιστοριογραφικό πλαίσιο. Οι αρχαίες αναφορές όμως παραμένουν «χριστιανικές». Πρόγονος των Κυπρίων θεωρείται ο Χεττιμ, εγγονός του Νώε.

9. Σαν τέτοιοι θα μπορούσαν να ήταν οι ηγέτες των εξεγέρσεων (ιδιαίτερα του 1833) αλλά και των φαινομένων «κοινωνικής ληστείας» που εμφανίστηκε στα τέλη του αιώνα - βλ. σχόλιο: Cassia. 1993. Η κοινωνική ληστεία στην Κύπρο.

10. Αυτό που είναι σήμερα η ελληνοκυπριακή διάλεκτος / γλώσσα έχει ρίζες στον Μεσαίωνα και είναι η πρώτη καταγραμμένη ελληνογενής γλώσσα. Η μετατροπή της σε επίσημη γλώσσα ήταν περισσότερο θέμα εξουσίας παρά δυνατότητας. Αυτό το παραδέχεται και ο Μ. Χριστοδούλου - αν και βεβαίως διαφωνεί με αυτή την προοπτική. Τότε η «Κυπριακή» ήταν η γενικώς κατανοητή γλώσσα των ιθαγενών.

11. Η εκκλησία είχε δεχθεί και επηρεασμούς από τα εκμοντερνιστικά ρεύματα της Δύσης, όπως δείχνουν και οι πρωτοβουλίες του Κυπριανού στην εκπαίδευση.

12. Μάλιστα, σύμφωνα με αναφορές (Κύρρης, 1986), ένας βασικός λόγος εξισλαμισμού, ήταν η προσπάθεια αποφυγής της εκκλησιαστικής εξουσίας / φορολογίας.

13. Για την Εκκλησία σαν «υπόλοιπο» βλ. Παναγιώτου, 1999.

14. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρξε και ρήξη μέσα στην ίδια την Εκκλησία και ότι μετά τον απαγχονισμό ανέλαβε η άλλη πτέρυγα/κόμμα (Κύρρης, 1986).

15. Katsiaounis Rolandos. 1996, Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century. Nicosia. Cyprus Research Centre.

16. Σύμφωνα με τον Κύρρη οι λινοβάμβακοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις εξεγέρσεις της περιόδου 1760-1833.

17. Terry Tollefson. 1990. Early American Missionaries and Social Change. In The Cyprus Review, vol. 2, no.2.

18. Για την κλασική ανάλυση της σύγκρουσης Ρωμιοσύνης και εθνικισμού στην Ανατολική Μεσόγειο βλ: Kitromilides Paschalis. 1981. «Imagined Communites» and the Origins of the National Question in the Balkans». In European History Quarterly, vol. 19, no.2.

19. Για την ιστορία και την σημασία του όρου βλέπει το ομώνυμο βιβλίο του Πλουτή Σέρβα. Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το πλαίσιο ότι το σύνθημα «Η Κύπρος για τους Κύπριους» αρθρώθηκε για πρώτη φορά στις αρχές του αιώνα από τον μητροπολίτη Κιτίου (που ήταν και ο εκπρόσωπος των εθνικιστών) σε έκκληση του για συνεργασία των 2 κοινοτήτων - βλ. Γιωργαλλίδης (1978) σ. 73.

Σημ.: Το Β' Μέρος στο επόμενο τεύχος του Εξ υπαρχής

Η Καταστολή της Δυνατότητας εμφάνισης Κυπριακού Έθνους τον 19ο αιώνα

Β' Μέρος

Γράφει ο Αντρέας Παναγιώτου

Η Εισαγωγή των Εθνών στην Ανατολική Μεσόγειο και η Εθνική Αποικιοκρατία

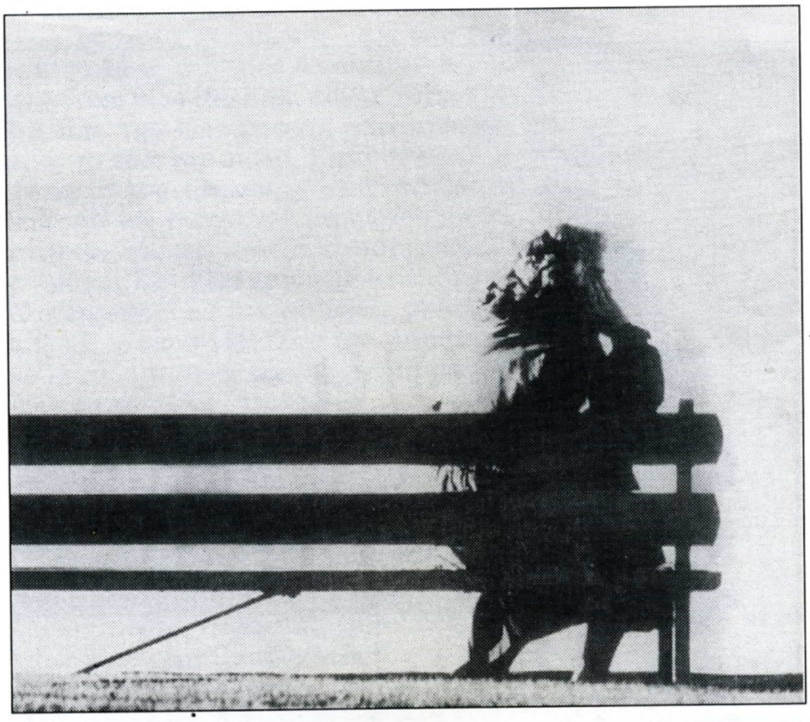
Η εμφάνιση και η εισαγωγή του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο (και στην Ανατολική Μεσόγειο ευρύτερα) ήταν αποτέλεσμα μιας σημαντικής αλλαγής συγκυριών που θα μετέτρεπε την Κύπρο από «χώρα»[20] σε νησί-αποικία και στόχο αποικιακής προσάρτησης - από αυτόνομη οντότητα σε απόσπασμα μιας άλλης ολότητας. Η πρώτη σημαντική αλλαγή είχε ήδη συντελεστεί το 1830 με την δημιουργία του νεοελληνικού έθνους-κράτους στην Πελοπόνησο και την Αττική. Αυτό το έθνος-κράτος σηματοδοτούσε ουσιαστικά την εισαγωγή της έννοιας των εθνών στα Βαλκάνια. Και σαν κράτος το οποίο δημιουργήθηκε με την βοήθεια-προστασία των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων, το κράτος των Αθηνών ανέπτυξε σύντομα (και κωδικοποίησε την δεκαετία του 1840) μια αντίληψη του εαυτού του σαν «υπό διαμόρφωση» αυτοκρατορία. Σαν το διάδοχο σχήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας το οποίο θα υποκαθιστούσε ουσιαστικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία όταν η τελευταία θα διαλυόταν, όπως αναμένετο στη Δύση.

Το εγχείρημα του έθνους-αυτοκρατορία του Αθηναϊκού κράτους είχε να αντιμετωπίσει και θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα. Η σύζευξη του Βυζαντινού Μεσαίωνα και της κλασσικής αρχαιότητας αποδείχθηκε ένα δύσκολο εγχείρημα. Η συνένωση/προσάρτηση ετερογενών πολιτιστικών ομάδων υπό την σκεπή ενός έθνους που διεκδικούσε ωστόσο την νοοτροπία μιας νεοβυζαντικής αυτοκρατορίας αποδείχθηκε εξίσου δύσκολη. Σε αυτά τα πλαίσια το όραμα μιας δημοκρατικής ομοσπονδίας/αυτοκρατορίας

την οποία εισηγήθηκε ο Ρήγας Φεραίος και οι Ελληνοοθωμανιστές του 19ου αιώνα εκτοπίστηκε, μπροστά στην άνοδο ανταγωνιστικών εθνικών κινημάτων στα Βαλκάνια τα οποία οδήγησαν σε μια σειρά πολέμων και εθνικών εκκαθαρίσεων και κατέληξαν στα σύνορα του 1945. Το ελληνικό έθνος-αυτοκρατορία πρόσφερε και προπαγάνδιζε τον εαυτό του σαν την φυσική πολιτική ενότητα των ορθοδόξων και ελληνοφώνων της Ανατολικής Μεσογείου. Το θεατρικό έργο «Βαβυλωνία» το οποίο σηματοδοτεί την προβληματική του νεοελληνικού έθνους-αυτοκρατορία είναι χαρακτηριστικό των πληθυσμών τους οποίους διεκδικούσε το Αθηναϊκό κράτος. Η παρουσία των Αλβανών λ.χ. θεωρείται αυτονόητη. Στο έργο εμφανίζεται και ένας Κύπριος του οποίου η παρουσία είναι «περιττή» όπως παρατηρεί ο κριτικός Κ. Μπιρής.[21] Είναι ενδιαφέρον ότι στις ελάχιστες φορές που μιλά η του απευθύνεται ο λόγος, ο Κύπριος εμφανίζεται όχι απλά σαν ιδιόρυθμος ιθαγενής, αλλά σαν μορφωμένος στην «σολομωνική» - μια έμμεση, ίσως, αναφορά στην Κύπρο σαν μεσοανατολικό - απόμακρο άγνωστο και μυστηριακό χώρο.

Οι αντιδράσεις των Κυπρίων στην δημιουργία του χριστιανικού κράτους των Βαλκανίων ήταν περιορισμένες. Μερικοί εξόριστοι προύχοντες υπέγραψαν αίτηση για συμπερίληψη της Κύπρου στο ελληνικό βασίλειο, ενώ απ' ότι φαίνεται τα μεσαία αστικά στρώματα άρχισαν να αποκτούν ελληνικά διαβατήρια τα οποία σήμαιναν ότι οι κάτοχοί τους δεν θα πλήρωναν φόρους. Αυτή η προσπάθεια φοροδιαφυγής όμως δεν ενθουσίασε τον τοπικό μηχανισμό χριστιανικής διοίκησης, την εκκλησία, η οποία απαιτούσε να σταματήσει η απόκτηση ελληνικών διαβατηρίων.[22] Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο όμως δεν φαίνεται να είχε να αναπτυχθεί στην Κύπρο ενωτικό κίνημα ή να είχε μεταφραστεί η διαδικασία απόκτησης διαβατηρίων σε εξελληνιστικό κίνημα. Σε ένα κείμενο του 1848 ο πρώτος έλληνας πρόξενος στην Κύπρο, ο Δ. Μαργαρίτης, χρησιμοποιεί τον όρο «ομογενείς» για τους Κύπριους χριστιανούς αλλά δεν αναφέρεται σε αιτήματα προσάρτησης της Κύπρου στο ελληνικό βασίλειο. Η πραγματεία του για την Κύπρο είναι περιγραφικής και οικονομικής φύσης και τελειώνει απλά με μια έκκληση στους έλληνες εμπόρους να επεκτείνουν τις επιχειρήσεις τους στην περιοχή. Και συγκριτικά αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίοδο μετά το 1850 ξεσπά ενωτική εξέγερση στην Κρήτη, ενώ τα Εφτάνησα παραχωρούνται στην Ελλάδα. Η ηρεμία στην Κύπρο, η οποία είχε συναταραχτεί από αλλεπάλληλες εξεγέρσεις στις αρχές του αιώνα, ήταν χαρακτηριστική του γεγονότος ότι ο κυπριακός εκμοντερνισμός ακολουθούσε μια δική του πορεία[23] με σχετικά χαλαρές σχέσεις με το Αθηναϊκό βασίλειο.

Όπως αναφέρει ο Κύρρης[24], στα πρώτα χρόνια της Βρεττανικής διακυβέρνησης κάθε άλλο παρά ξεκάθαρη ήταν η πολιτική

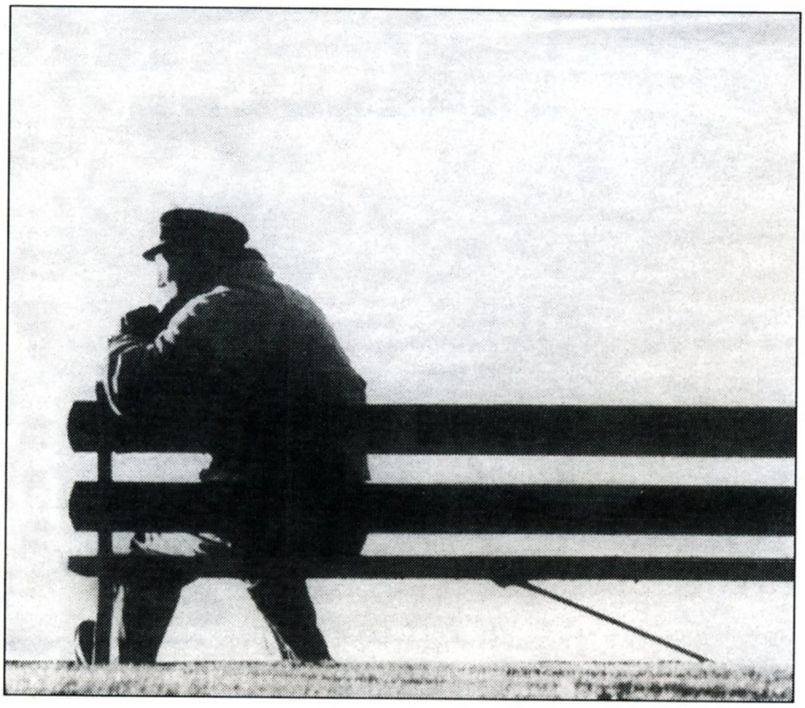

και πολιτιστική κατεύθυνση της κυπριακής ελίτ. Εμφανίστηκαν τότε μέχρι και αιτήματα για την «επιστροφή» της Κύπρου στην βασιλεία των Λουζινιανών, ενώ γενικότερα η πολιτιστική ζωή προσανατολιζόταν στον άμεσο περίγυρο της Ανατολικής Μεσογείου παρά στο Βαλκανικό Αθηναϊκό κράτος.

«Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι η σύγκριση που κάμνει ο τύπος της Κύπρου προς τα πνευματικά πρότυπα του Ελληνισμού, μάλλον αναφέρεται σε πρότυπα όχι μόνο Αθηναϊκά αλλά και Σμυρνέϊκα, Αλεξανδρινά, της Βηρυτού, της Κωνσταντινουπόλεως, της Ρουμανίας, πιο πολύ στα πρότυπα της διασποράς παρά στα Αθηναϊκά. Το 1899, όταν ιδρύεται και εγκαινιάζεται το περικαλλές θέατρο Παπαδοπούλου στην Λευκωσία, το πρώτο αξιόλογο θέατρο στην Κύπρο ο Άργος, ανταποκριτής της Φωνής της Κύπρου στην Αμμόχωστο, το συγκρίνει προς το θέατρο της Βηρυτού και όχι προς τα ελληνικά θέατρα της Αθήνας. Η πνευματική ζωή της Σμύρνης, της Κωνσταντινουπόλεως, της Αλεξάνδρειας, του Καΐρου, της

Βηρυτού, παρέχει κριτήρια για την πνευματική ζωή της Κύπρου. Και εδώ υπερτερεί η επίδραση του ελληνισμού της διασποράς και όχι της Αθήνας, δηλαδή κυριαρχεί η επαφή με τη Μέση Ανατολή. Αυτή η επαφή, που έδωσε κριτήρια ανατολιτικότερα, υπάρχει ήδη από τότε στην Κύπρο, κατά μακραίωνα παράδοση, που συνεχίζεται ως τα μέσα περίπου του 20ου αιώνα»[25].

Η γλώσσα του πιο πάνω κειμένου, το οποίο γράφτηκε ένα αιώνα μετά (το 1986), είναι

χαρακτηριστική της επικράτησης νέων εννοιών τον 20ο αιώνα. Η χρήση εννοιών όπως «διασπορά» (σε σχέση με το Αθηναϊκό κέντρο) για τους κατοίκους της Σμύρνης ή της Κωνσταντινούπολης είναι μάλλον αποτέλεσμα της ήττας του σχεδίου «έθνος-αυτοκρατορία» του Αθηναϊκού κράτους το 1922. Αυτή η ήττα οδήγησε το Αθηναϊκό κράτος σε μια ακόμα πιο έντονη εσωτερική ομοιογενοποίηση η οποία εκφράστηκε και με την μετατροπή των ελληνόφωνων πληθυσμών εκτός συνόρων σε «διασπορά». Ακόμα και στην περίπτωση ιστορικών κέντρων όπως η Κωνσταντινούπολη. Αυτό που εξαφανίστηκε ουσιαστικά ήταν η μνήμη ενός άλλου πολιτισμού - οι αναφορές των κυπριακών εφημερίδων τις οποίες καταγράφει ο Κύρρης παραπέμπουν ουσιαστικά στον κόσμο της Ρωμιοσύνης ο οποίος ήταν ακόμα τότε ζωντανός και ο άλλος πόλος αναφοράς για τους ελληνόφωνους.

Εκτός από τις επιρροές από τον «ανατολικό» περίγυρο, ο εκμοντερνισμός και η πολιτιστική ανάπτυξη της Κύπρου στα τέλη του 19ου αιώνα είχαν και επίδραση από την ενδογενή της ιστορία. Τα πιο δημοφιλή θέατρα λ.χ. της περιόδου (τέλη του 19ου αιώνα), δείχνουν ιδιαίτερη ευαισθησία στην Λατινική Μεσαιωνική περίοδο (λ.χ. «Πέτρος Α΄, «Η Κύπρος και οι Ναΐται»).

Οι τάσεις που αναφέρονται πιο πάνω δείχνουν την καταπιεσμένη πιθανότητα μιας αυτόνομης ανάπτυξης της Κυπριακής κοινωνίας. Η γεωπολιτική θέση και οι εσωτερικές αντιθέσεις απέκλειαν ωστόσο κάτι τέτοιο. Σε αυτά τα πλαίσια είχε ήδη αρχίσει μια διαδικασία εξαγωγής του εθνικού προτύπου της Μεγάλης Ιδέας και η Κύπρος δεν έμεινε ανεπηρέαστη. Όπως και τα βαλκάνια η Κύπρος έγινε χώρος εξαγωγής «δασκάλων - ιεραποστόλων» για προαγωγή της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας. Και οι δάσκαλοι μαζί με τους διανοουμένους που είχαν εκπαιδευτεί στο «εθνικό κέντρο»[26], άρχισαν να επανερμηνεύουν την κυπριακή ιστορία και κουλτούρα σε ένα μοντέρνο/-εθνικό (σε σχέση με το παραδοσιακό/ρωμέικο) πλαίσιο. Οι πρώτοι ερευνητές της παραδοσιακής κυπριακής κουλτούρας μετέφεραν ουσιαστικά τα πρότυπα της Ελληνικής Μεγάλης Ιδέας και τα χρησιμοποιούσαν για να ταξινομήσουν στοιχεία τόσο της Κυπριακής λαογραφίας όσο και ιστορίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι δυο από τους τρεις «πατέρες» των Κυπριακών σπουδών, ο Α. Σακελάριος (ο οποίος έθεσε τις βάσεις της Κυπριακής λαογραφίας και των Κυπριακών γλωσσικών μελετών) και ο Φ. Ζανέττος (ο οποίος επικεντρώθηκε στην ιστοριογραφία) κατάγονταν από την Ελλάδα.

Ο Φ. Ζανέττος. λ.χ., οδηγεί την Κυπριακή ιστοριογραφία στα πρότυπα της Μεγάλης Ιδέας - μακρυά από το χριστιανικό αναλυτικό πλαίσιο το οποίο εχρησιμοποιείτο από τον Μεσαίωνα (με τον Λ. Μαχαιρά) μέχρι τον 18ο αιώνα (με την ιστορία του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού). Είναι στα πλαίσια αυτών των αναλυτικών μετατοπίσεων που άρχισαν να κατασκευάζονται μια σειρά από factoids/«γεγονίδια», όπως τα ονόμασε ο G. Maier,[27] τα οποία χωρίς ιστορική τεκμηρίωση απόκτησαν το status του ιστορικού γεγονότος μέσα από την επανάληψη από τον ηγεμονικό λόγο. Ο Maier αναφέρεται σ' αυτά τα πλαίσια στην παρουσίαση της περιόδου του αρχαίου βασιλιά Ευαγόρα σαν προδρόμου της ένωσης. Σ' αυτά τα πλαίσια θα μπορούσε κανείς να εντάξει και το μύθο του «απελευθερωτή» Κίμωνα - ενώ στα αρχαία κείμενα είναι ξεκάθαρο ότι ο στόχος του Κίμωνα ήταν απλά η παρενόχληση των Περσών ή/και η αποκόμηση

«λαφύρων από τους εχθρούς» - στους οποίου συμπεριλαμβάνονταν και οι Κύπριοι.[28] Το πιο εντυπωσιακό «γεγονίδιο» το έχει τεκμηριώσει πρόσφατα ο Ρολάνδος Κατσιαούνης: πρόκειται για την ομιλία/-καλωσόρισμα του Αρχιεπισκόπου Σοφρωνίου στους Βρεττανούς το 1878. Σύμφωνα με την εθνική ιστοριογραφία του 20ου αιώνα (και τα σχολικά εγχειρίδια μέχρι σήμερα), στην εν λόγω ομιλία περιεχόταν μια αναφορά στην ένωση. Σύμφωνα όμως με την τεκμηριωμένη ανάλυση του Κατσιαούνη, το εν λόγω απόσπασμα προστέθηκε στην ομιλία μερικές δεκαετίες αργότερα σαν νομιμοποιητικό στοιχείο των εθνικιστικών στην διαμάχη με τους Ρωμιούς στο αρχιεπισκοπικό ζήτημα των αρχών του αιώνα.

Αυτές οι μετατοπίσεις αποτελούσαν βέβαια μια μορφή εκμοντερνισμού. Αποτελούσαν όμως ταυτόχρονα και ένα αναλυτικό πλαίσιο και μια σειρά από κατηγορίες σκέψεις για οργάνωση της βιωμένης εμπειρίας που αναιρούσαν την αυτόνομη ύπαρξη της κυπριακής κοινωνίας και την μετέτρεπαν σαν μέρος μιας άλλης ολότητας - ένα απόσπασμα. Ταυτόχρονα οι Κύπριοι μετατρέπονταν σε ιθαγενείς που έπρεπε να εκπολιτιστούν από τον εισαγώμενο εθνικό λόγο. Αυτήν την διαδικασία πολιτιστικής αποικιοκρατίας μπορούμε να την ονομάσουμε εθνική αποικιοκρατία. Ενώ έχει τους ίδιους στόχους με την πολιτική αποικιοκρατία (γεωγραφική επέκταση, οικονομική εκμετάλλευση) εντούτοις εδώ η πολιτιστική διείσδυση προηγείται της πολιτικής και οι ιθαγενείς αντιμετωπίζονται σαν εν δυνάμει μελλοντικά μέλη της αυτοκρατορίας. Έτσι η εθνική αποικιοκρατία επιβάλλεται πρώτα σαν τρόπος σκέψης και οργάνωσης της εμπειρίας, πριν την άμεση πολιτική παρεμβολή που θα εκφραστεί αργότερα - στην περίπτωση της Κύπρου - μετά τα μέσα του 20ου αιώνα.

Η δύναμη του αποικιακού λόγου του εθνικισμού στηριζόταν σε τρεις παράγοντες:

α) Οι φορείς του - τα carrier groups - η αστική τάξη και η νέα διανόηση του γραπτού λόγου ήταν οι κοινωνικές ομάδες που ανέβαιναν τις βαθμίδες της (λόγω εκμοντερνισμού) πολιτικής (είτε σαν εκλελεγμένοι ηγέτες είτε σαν διορισμένοι δημόσιοι υπάλληλοι της αποικιοκρατίας), πολιτιστικής (μέσω της εκπαίδευσης και της γραπτής επικοινωνίας) και οικονομικής εξουσίας.

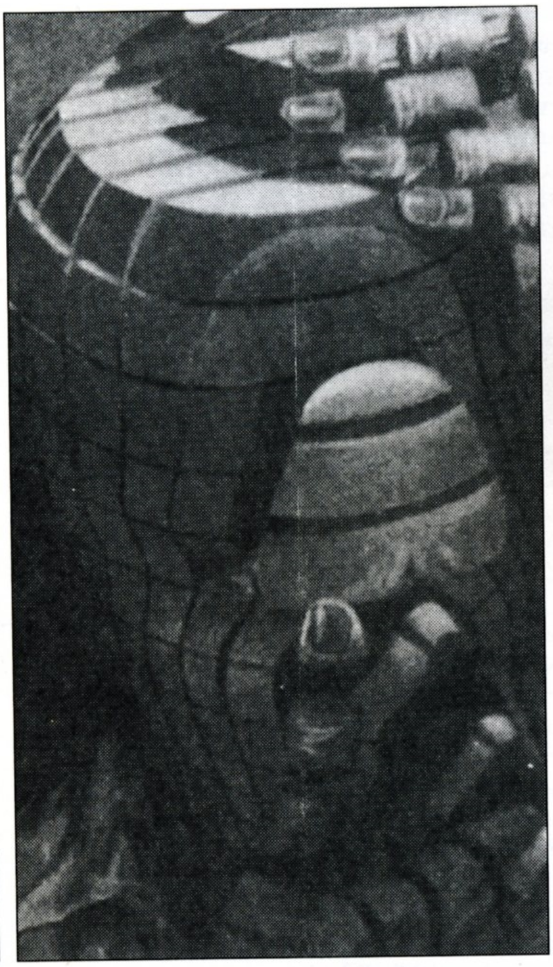
β) Η Βρεττανική αποικιακή διοίκηση ευνούσε βασικά αυτήν την εξέλιξη σαν μια μορφή νόμιμης αντιπολίτευσης. Και για την Κύπρο, ο Ελληνικός εθνικισμός με τις αναφορές του σε ένα ένδοξο πολιτιστικό και πολιτικό παρελθόν, προσφερόταν σαν μια μορφή απόδειξης ότι στο σημειολογικό επίπεδο οι Κύπριοι ήταν ίσοι με τους αποικιοκράτες - στον βαθμό που οι πρόγονοί τους ήταν, υποτίθεται, οι δημιουργοί της βάσης του Δυτικού πολιτισμού. Και στο μέλλον βέβαια πάλι θα ήταν σύμμαχοι της Μεγάλης Βρεττανίας, αφού ο ελληνισμός που προάγετο στην Κύπρο ήταν σαφώς φιλοαγγλικός.

γ) Στο επικοινωνιακό επίπεδο ο νέος εισαγώμενος λόγος εκφραζόταν μέσα από τον γραπτό λόγο- ο οποίος θα ανέλθει σε μια ηγεμονική θέση στον 20ο αιώνα, μέχρι την επέλαση της ηλεκτρονικής επικοινωνίας προς τα τέλη του αιώνα. Κατά συνέπεια η ηγεμονία του εθνικού λόγου εκφραζόταν και από τον έλεγχο του κυρίαρχου μέσου επικοινωνιάς της μοντέρνας εποχής. Όμως ο γραπτός λόγος δεν κατάφερε να επιβληθεί ολοκληρωτικά και να εκτοπίσει τον προφορικό - ο οποίος κατέληξε στο καταστατικό επίπεδο να γίνει φορέας της κυπριακής συνείδησης.

Ενδεικτικό της περιόδου είναι το έργο του Βασίλη Μιχαηλίδη. Ο Μιχαηλίδης ξεκίνησε την ποιητική του πορεία γράφοντας στην καθαρεΰουσα αλλά το έργο με το οποίο πέρασε στην ιστορία, η «9η Ιουλίου», γράφτηκε στα κυπριακά. Αυτό το ποίημα το οποίο υπήρξε νευραλγικό στην ενδογενή οικοδόμηση των αυτοεικόνων του ελληνοκυπριακού εθνικισμού (με την μαρτυρολογία για τον Κυπριανό και την σύνδεση με το ελληνικό 1821) περιέχει ενδιαφέρουσες εννοιολογικές αναφορές. Στο έργο δεν χρησιμοποιήται ο όρος έλληνας ή ελληνισμός, ούτε γίνεται αναφορά στην ένωση. Αντίθετα ο όρος που χρησιμοποιήται για την συλλογικότητα των ελληνοκυπρίων είναι ρωμιοσύνη. Είναι αξιοσημείωτο σε αυτά τα πλαίσια το γεγονός ότι ο Μιχαηλίδης έγραψε και ποιήματα ενάντια στην αμφισβήτηση της ελληνικότητας των Κυπρίων Χριστιανών. Όμως όταν χρησιμοποιεί την κυπριακή στην ποίησή του ο προσδιοριστικός όρος που αναδύεται είναι «ρωμιός» παρά «έλληνας». Επίσης είναι ενδιαφέρον ότι στην «9η Ιουλίου» γίνεται διαχωρισμός ανάμεσα σε «καλούς» και «κακούς» Τούρκους - δεκαετίες πριν την ιδεολογική ανάγκη των Ε/Κ να τονίσουν τις καλές σχέσεις και προθέσεις τους προς τους Τ/Κ μετά το 1974. Ένας Τ/Κ, ο Κιόρογλου, προσπαθεί με κίνδυνο της δικής του ζωής να σώσει τον Αρχιεπίσκοπο. Έμμεση αλλά σαφής καταγραφή μιας θετικής αντιμετώπισης για τους Τ/Κ, ακόμα και σε στιγμές δημιουργίας «εθνικών ειδώλων»[29].

Το Διεθνές Σύστημα Εξουσίας και ο καθορισμός της Κύπρου σαν Συνοριακού Χώρου

Η κάθοδος των Βρεττανών οριοθετεί μια νέα ιστορική περίοδο, η οποία θα ενισχύσει συνειδητά αλλά και δομικά την άνοδο του ελληνικού εθνικισμού. Κατ' αρχήν στον ευρωπαϊκό χώρο είχε ολοκληρωθεί μέχρι το 1870 η συγκρότηση των δυτικών και κεντροευρωπαϊκών εθνών, τα οποία άρχισαν να επιδίδονται απροκάλυπτα στο δεύτερο στάδιο του μύθου της «εθνικής ολοκλήρωσης». Την γεωγραφική τους επέκταση εκτός Ευρώπης για τον «εκπολιτισμό» των βαρβάρων» - και φυσικά για την επέκταση των πολιτικών σφαιρών επιρροής και την δημιουργία νέων χωρών/ αγορών καπιταλιστικής συσσώρευσης. Σε αυτά τα πλαίσια είχε όμως συντελεστεί και μια επιστημολογική μετακίνηση στην πολιτιστική νομιμοποίηση των ευρωπαϊκών εθνών. Ενώ μέχρι τον 18ο αιώνα (όπως μαρτυρά και η εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο) η Δύση αντλούσε τη μη-χριστιανική της νομιμοποίηση/ιστορική παράδοση από τον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, μετά από τα μέσα του 19ου αιώνα (κάτω από την επίδραση του Ρομαντισμού και του Κοινωνικού Δαρβινισμού) η αρχή του δυτικού πολιτισμού μετατοπίστηκε βόρεια - στις εισβολές των Αρείων, Ινδοευρωπαϊκών φυλών[30]. Σε αυτά τα πλαίσια η Ελλάδα παρέμεινε ο μόνος χώρος της προ-Ρωμαϊκής κλασσικής αρχαιότητας που αναγνωρίστηκε σαν πρόγονος του Ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η υποβάθμιση του Χριστιανισμού και των αρχαίων σημιτικών πολιτισμών (Αίγυπτος, Φοίνικες) σήμαινε ουσιαστικά ότι έμπαινε στο περιθώριο η κυπριακή μοντέρνα ιστοριογραφία που είχε ήδη προσδιορίσει τους αρχαίους κυπρίους σαν μια φυλή ανθρώπων οι οποίοι ήταν: «πολλά ευγενείς εις ωραιότητα και ευταξίαν του σώματος, τους οποίους οι ξένοι ωνόμαζον θεούς και θεάς και κατά αληθείαν ωσάν να μην ήταν γεννημένοι από ανθρώπους θνητούς».[31]

Το ίδιο βέβαια θα γινόταν και με τα ευρήματα του Cesnola την δεκαετία του 1860, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να στοιχειοθετήσουν την ύπαρξη μιας αυτόνομης κυπριακής αρχαίας κλασσικής τέχνης.

Η κατασκευή και το άνοιγμα της διώρυγας του Σουέζ το 1869 μετέτρεψε ουσιαστικά τον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου σε ένα νέο «βαλκανικό χώρο» ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων. Μόνο που σε αυτόν τον χώρο (τον μη-ευρωπαϊκό), δεν προωθήθηκε αρχικά η δημιουργία εθνών-κρατών/προτεκτοράτων όπως στα Βαλκάνια. Αντίθετα οι ευρωπαίοι προσπάθησαν να προσεταιριστούν τις υπάρχουσες θρησκευτικές ομάδες, διατηρώντας το παραδοσιακό πλαίσιο αναφοράς για να αποφύγουν την ανάπτυξη τοπικών εθνικών κινημάτων. Και σίγουρα οι χριστιανικές κοινότητες με κάποιες δυνατότητες/ιστορία εκμοντερνισμού (όπως οι Ορθόδοξοι της Κύπρου και οι Μαρωνίτες του Λιβάνου) θεωρήθηκαν σαν προνομιούχοι σύμμαχοι.[32] Όχι όμως σαν εν δυνάμει αυτοδύναμα έθνη, αλλά σαν προεκτάσεις ήδη υπαρχόντων ευρωπαϊκών εθνών. Και ήδη το Ελληνικό έθνος - κράτος είχε αρχίσει και αυτό να συμπεριφέρεται σαν μια περιφεριακή επεκτατική δύναμη. Ο βασιλιάς της Ελλάδας λ.χ. παρατηρούσε το 1896 (στα πλαίσια των διαβουλεύσεων για την Κρήτη) ότι αφού οι Βρεττανοί είχαν πάρει μεσογειακές κτήσεις (λ.χ. Κύπρο) εδικαιούτο και η Ελλάδα την Κρήτη.[33]

Έτσι όταν έφθασαν οι Βρεττανοί στην Κύπρο και την Αίγυπτο (1878-1882) προσδιόρισαν την Κύπρο σαν ελληνικό νησί - κάτι νεοφανές ουσιαστικά για την ιστοριογραφία του νησιού. Είναι εντυπωσιακό πόση μυθολογία είχε καλλιεργηθεί τον περασμένο αιώνα, ώστε να ξεχαστεί το γεγονός ότι οι Βρεττανοί ενώ διοικούσαν την Κύπρο, η οποία νομικά ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όχι απλά ανέχονταν άλλα και ενθάρρυναν τον ελληνικό

εθνικισμό. Εκφράζοντας αυτήν την λογική ο Churchill είχε, μάλιστα συγχαρεί τους Κύπριους Ορθόδοξους για τον ενωτισμό τους το 1907[34]. Ενώ ο Lloyd George πίστευε, σύμφωνα με τον Churchill, ότι: «Οι Έλληνες είναι ο λαός του μέλλοντος στην Ανατολική Μεσόγειο... Αντιπροσωπεύουν τον Χριστιανικό πολιτισμό απέναντι στην τουρκική βαρβαρότητα... Μια μεγαλύτερη Ελλάς θα αποτελέσει πλεονέκτημα για την Βρετανική Αυτοκρατορία».

Και σε αυτά τα πλαίσια ακόμα οι κύπριοι οπαδοί του ελληνικού εθνικισμού επεδείκνυαν σεβασμό (αν όχι δουλοπρέπεια) απέναντι στην Βρετανική διοίκηση. Όταν αρθρωνόταν ένας κριτικός λόγος, συνοδευόταν από διευκρίνηση για την πίστη των εθνικιστών στην «ελληνοαγγλική φιλία». Ο Γιωργαλλίδης στην λεπτομερή του μελέτη των πρώτων 50 χρόνων της Βρεττανικής διοίκησης, παρατηρεί για τις σχέσεις Βρεττανών και Ε.Κ (ή, ίσως, πιο ορθά της ελιτ των Ε/Κ):

«Παρά το ότι με την πάροδο των χρόνων οι αποικιοκράτες και οι αποικιοκρατούμενοι καταλάβαιναν καλύτερα ο ένας τον άλλο, δεν ήρθαν όμως και πιο κοντά. Παραδόξως οι Έλληνες παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό φιλοβρεττανοί, αποδεχόμενοι χωρίς αμφισβήτηση την θέση ότι τα Ελληνικά και τα Βρεττανικά εθνικά συμφέροντα ήταν, και θα παρέμειναν, ταυτόσημα και ήταν έτοιμοι να ικανοποιήσουν όλες τις Βρεττανικές στρατηγικές ανάγκες. Ποτέ δεν παραβίαζαν τους νόμους και ποτέ δεν έχασαν την πίστη τους στο Βρεττανικό πολιτικό και δικαστικό σύστημα. Ο θαυμασμός τους επεκτεινόταν μέχρι και την Βρεττανική αυτοκρατορία - την οποία έβλεπαν σαν ένα όργανο για την διάχυση της προόδου στις πιο υποανάπτυκτες περιοχές του κόσμου - και στην μητροπολιτική Βρεττανία σαν την μητέρα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας».[35]

Σε αυτά τα πλαίσια τα πρώτα 50 χρόνια (μέχρι το 1930) οι Βρεττανοί δεν είχαν να αντιμετωπίσουν αντι-αποικιακά αισθήματα από την Κυπριακή ελίτ: η μουσουλμανική της πτέρυγα αρκείτο στον παραδοσιακό της ρόλο και στην συνεργασία με την εξουσία, η «διαλλακτική» πτέρυγα της χριστιανικής ελίτ (που έκφραζε τα συμφέροντα της ρωμέϊκης ελίτ) ενθάρρυνε την νομιμοφροσύνη και τις μεταρρυθμίσεις, ενώ η «αδιάλλακτη» πτέρυγα έκαμνε μεν εσωτερική αντιπολίτευση αλλά η στάση της απέναντι στους Βρεττανούς δεν απείχε αισθητά από τους υπόλοιπους. Όταν η τελευταία πτέρυγα κυριάρχησε στο αρχιεπισκοπικό του 1900-1910, οι αλλαγές στην πολιτική της Ε/Κ ελίτ ήταν περισσότερο επιφανειακές παρά ουσίας. Άρχισαν να γίνονται αναφορές στην ένωση στο νομοθετικό, αλλά οι προσπάθειες αντιπαράθεσης με τους Βρετταvούς (όπως η αποχώρηση το 1912 και η αποχή του 1922) ήταν μάλλον συμβολικά γεγονότα. Ο πρωτεργάτης λ.χ. της αποχής στις αρχές της δεκαετίας του 1920, ο Νεοπτόλεμος Πασχάλης, βρέθηκε μετά την αποτυχία του στις εκλογές να υπηρετεί την αποικιοκρατία σαν ανώτερος διοικητικός αξιωματούχος.

Στο λαϊκό επίπεδο, στον χώρο δηλαδή της τεράστιας πλειοψηφίας των Κυπρίων που ζούσαν στην ύπαιθρο, δεν φαίνεται να είχαν συντελεστεί μεγάλες αλλαγές ή μετατοπίσεις ταυτοτήτων μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Έτσι παρά το γεγονός ότι μερικές εκατοντάδες κύπριοι εθελοντές πολέμησαν με τον ελληνικό στρατό το 1897, στην Κύπρο δεν έγιναν ταραχές ή διακοινοτικές αντιπαραθέσεις - παρά την κάποια ένταση που δημιουργήθηκε. Και στο τέλος του αιώνα, ο Ν. Καταλάνος, ο κορυφαίος ιδεολόγος του ελληνικού εθνικισμού, παρατηρούσε ότι η επέτειος της 25ης Μαρτίου ελάχιστα τιμήθηκε - ούτε καν στην Λευκωσία. Ωστόσο σε αυτή την περίοδο (τέλος του αιώνα) το κυρίαρχο χαρακτηριστικό ήταν η πολιτική και οικονομική ένταξη της Κύπρου στις αποικιακές δομές. Και δεν είναι, ίσως, τυχαίο ότι σε αυτήν την περίοδο η δυσφορία της αγροτικής πλειοψηφίας δεν εκφράζεται με μαζικά κινήματα όπως πριν το 1833 ή μετά το 1920, παρά με την μορφή της κοινωνικής ληστείας - μιας μεταβατικής μορφής διαμαρτυρίας. Αυτή η αντιπαράθεση που εκφράζει βέβαια και μια οικονομική δυσφορία εκφράζει περισσότερο, όπως παρατήρησε ο Cassia, μια αντιπαράθεση γύρω από τις αλλαγές των πολιτικών/διοικητικών δομών που έχουν να κάμουν με την συγκεντροποίηση της εξουσίας.

Το σκηνικό που είχε διαμορφωθεί, λοιπόν, στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα ολοκλήρωνε την ένταξη της Κύπρου στον δυτικό κόσμο αλλά ταυτόχρονα προσδιόριζε την Κύπρο σαν ένα συνοριακό σημείο της Δύσης σε μια περιοχή εκτός της Δύσης. Στην περίοδο υπό συζήτηση (το τέλος του 19ου αιώνα), η Κύπρος εντάχθηκε πολιτικά και πολιτιστικά[36] στον δυτικό κόσμο - αλλά σαν αποικία. Παρά το ιδιαίτερο status που αναγνωρίστηκε στο νησί λόγω του περίπλοκου νομικού καθεστώτος[37] αλλά και ιδιαίτερα λόγω του προσδιορισμού της χριστιανικής πλειοψηφίας σαν εν δυνάμει συμμάχου της Δύσης, εντούτοις η Κύπρος την περίοδο της μεγάλης επέκτασης της αποικιοκρατίας (1870-1910) παρέμεινε μια δυτική αποικία. Και ενώ τα έθνη κατασκευ-

άζονταν εκείνη την περίοδο, είτε στην Ευρώπη είτε σε ανταγωνισμό μαζί της - η Κύπρος ήταν αιχμάλωτη σε ένα αμφιλεγόμενο συνοριακό σημείο ανάμεσα στις πρακτικές των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής. Εισήγαγε ένα φιλοδυτικό εθνικισμό αντί να γεννήσει ένα ιθαγενή. Και ενώ στον 20ο αιώνα το αντιαποικιακό της κίνημα θα ακολουθούσε (ιστορικά) τις ευρύτερες αντιαποικιακές κινητοποιήσεις στην περιοχή, εντούτοις θα μιλούσε με μια γλώσσα αιχμάλωτη της περιόδου 1870-1910, της περιόδου των αυτοκρατοριών, αντί της περιόδου των αντι-αποικιακών ανεξαρτησιακών κινημάτων που χαρακτήρισαν την περίοδο 1920-1960. Και ο Τ/Κ εθνικισμός που εμφανίστηκε αργότερα ακολούθησε την ίδια αντιφατική πορεία με τον Ε/Κ.

Το ότι ήταν η αριστερά (σαν κίνημα των κατώτερων τάξεων με κομμουνιστική ιδεολογία και ρεφορμιστική πρακτική) που τελικά βρέθηκε στο παράδοξο ρόλο να επωμιστεί το ρόλο της συγκρότησης ενός κυπριακού αντιαποικιακού κινήματος που να συμβαδίζει με τις ευρύτερες τάσεις στην περιοχή και στο παγκόσμιο σύστημα, είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα αποτελέσματα αυτού του συνοριακού καθεστώτος. Αλλά αυτό είναι θέμα για άλλο κείμενο.

20. Σαν τέτοια γινόταν κατανοητή στις Μεσαιωνικές ιστοριογραφίες αλλά και στην μοντέρνα ιστορία του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού στον 18ο αιώνα.

21. Δ.Κ. Βυζάντιος. Βαβυλωνία - Επιμέλεια Σ. Ευαγγελάτος. Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη (1990)

22. John Koumoulides. 1974. Cyprus and the Greek War of Indepedence 1821-1829. Zeno. London.

23. Για μια πολύ καλή ανάλυση των εσωτερικών κοινωνικών μεταμορφώσεων βλ. Katsiaounis (1996).

24. Κ. Κύρρης. 1986. Πνευματικές Αναζητήσεις της Εποχής. Στο Κυπριακά 1878 - 1955. Έκδοση Δήμου Λευκωσίας.

25. Κύρρης (1986) σ. 212.

26. Κιτρομηλίδης (1981)

27. Maier G. Frantz 1985. Factoids in Ancient History: the Case of Fifth - Century Cyprus. In Journal of Hellenic Studies.

28. Η έκδοση του Κ. Χατζηιωάννου «Η Κύπρος εις τας Ελληνικάς Πηγάς» (1985) είναι χαρακτηριστική. Οι σελίδες 107-121 έχουν μεν σαν τίτλο τους αγώνες του Κίμωνα για «απελευθέρωση της Κύπρου» αλλά κανένα αρχαίο κείμενο δεν φαίνεται να τεκμηριώνει την εθνική άποψη για το καλοπροαίρετο του Κίμωνα. Το αντίθετο μάλιστα.

29. Οι Τ/Κ αναφέρονται σαν «αδέλφια» μέχρι και στην αρχική διακύρηξη της ΕΟΚΑ (ΕΜΑΚ).

30. Το κλασσικό έργο που τεκμηριώνει αυτή την μετακίνηση παραμένει η «Μαύρη Αθήνα». Το μένος των εθνικιστών ενάντια στο βιβλίο, δεν έχει επιτρέψει μια σοβαρή αξιολόγηση της προσφοράς του. Η κατανόηση του θα βοηθούσε ίσως στην ερμηνεία των πιο πρόσφατων ευρωπαϊκών μετατοπίσεων, όπως εκφράζονται στην δημιουργία του ευρωπαϊκού Μουσείου - από όπου αποκλείστηκε τώρα και η ελληνική αρχαιότητα.

31. Ιστορία Αρχιμανδρίτη Κυπριανού.

32. Το ίδιο βέβαια και οι ευρωπαίοι μετανάστες οι οποίοι ενθαρρύνθηκαν να εγκατασταθούν στην περιοχή - βλ. Αίγυπτος.

33. Douglas Dakin. 1982. Η Ενοποίηση της Ελλάδας. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας. σ.232.

34. Αυτή η δήλωση που έχει σχεδόν ξεχαστεί σήμερα, ήταν ένα σημείο αναφοράς των Ε/Κ μέχρι την δεκαετία του 1940.

35. Georgallides S.G. 1978. A. Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926. Cyprus Research Centre. p. 422.

36. Η οικονομική ένταξη είχε ήδη τροχιοδρομηθεί από τον 18ο αιώνα με την ανάπτυξη της ντόπιας αστικής τάξης γύρω από τα δυτικά προξενεία, με στόχο το εξαγωγικό εμπόριο προς τη Δύση.

37. Αγγλική αποικία η οποία ανήκε όμως, έστω τυπικά, στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

εξ υπαρχής

Μηνιαίο βήμα ανάλυσης, κριτικής και διαλόγου

Απρίλιος 2001 Τεύχος 22ο Τιμή: £3.00

Διάλογος / Εκλογές: Τα εισοδήματα των εργαζομένων μειώνονται. Τι λένε τα κόμματα

Οι γυναίκες κτίζουν γέφυρες

Ενταξιακή πορεία: Για μια φιλόδοξη πρωτοβουλία πολιτών

Ο εκσυγχρονισμός στην Κύπρο: Η ταλαιπωρία μιας έννοιας

Η καταστολή της δυνατότητας της εμφάνισης Κυπριακού Έθνους

Τουρκία: Οικονομική κρίση

Ελληνικός Εθνικισμός στην Κύπρο και συγκρότηση Εθνικών Ταυτοτήτων

εξ υπαρχής

Μάιος 2001 Τεύχος 23ο Τιμή: £3.00

Μηνιαίο βήμα ανάλυσης, κριτικής και διαλόγου

Οι τσιγγάνοι στην κοινωνία της ντροπής

Ο κοινωνικός ρατσισμός των εκπαιδευτικών που πρόσκεινται στον ΔΗΣΥ

Ευρώπη και Αριστερά: Προκλήσεις και προβληματισμοί

Ο νεοφιλε-λευθερισμός εμπόδιο στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση

Πελατειακός κορπορατισμός

Η καταστολή της δυνατότητας της εμφάνισης κυπριακού έθνους

Η αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων στις χώρες που αντιμετωπίζουν διενέξεις